

Zoran Božič, Srednja ekonomska in trgovska šola (ŠC Nova Gorica) in Univerza v Novi Gorici

BESEDILA IVANA CANKARJA NA ŠOLSKI KLOPI

↳ Tako kot v slovenskem kulturnem in narodnem življenju nasploh tudi v berilih besedni umetnik z Vrhniko zaseda položaj drugega kulturnega svetnika, takoj za Francetom Prešernom. Čeprav je zapustil Slovincem impozanten literarni opus, zajet v tridesetih knjigah zbranega dela, in je najpomembnejši slovenski pisatelj in še zlasti dramatik, Cankarjeve šolske objave tudi ob letošnji stoti obletnici zaostajajo za Prešernovimi. V prvih desetletjih dvajsetega stoletja so nekateri sestavljavci beril za šolsko rabo prezahtevna besedila krajšali, cenzurirali ali celo potvarjali (npr. Brinarjev poseg v konec črtice Mater je zatajil). Cankarjeva šolska besedila so še vedno presenetljivo aktualna, tako tista pozabljena (npr. črtice Majsko veselje, Istrski osel in Peter Klepec ter kratek roman Nina) kot tista, ki so še vedno prisotna v vseh učnih načrtih (npr. avtobiografski roman Na klancu). Vsekakor nam tematsko, žanrsko in slogovno izjemno pester Cankarjev opus ponuja mnogo možnosti za problemski pristop do leposlovnega besedila. Ob stoti obletnici se pojavljajo tudi nove priredbe (npr. stripovske izdaje cikla črtic Moje življenje, povesti Hlapec Jernej in njegova pravica in drame Hlapci), ki nedvomno utrjujejo Cankarjev kanonski položaj, imajo pa tudi pomanjkljivosti in predvsem ne morejo nadomestiti poglobljenega branja izvirnika.

1 Kulturna identifikacija Slovencev po osamosvojitvi

Ker se letos spominjamo najpomembnejšega slovenskega pisatelja in dramatika ob stoletnici njegove smrti, uvodoma pogledjmo, kakšen je njegov položaj na slovenskem Parnasu točno po centenariju, ko so se Slovenci kot narod preizkušali še v dveh vojnah, preživeli krajše in daljše okupacije (Primorska), zamenjali več družbeno-političnih in družbeno-ekonomskih sistemov in pred slabimi tremi desetletji prvič v zgodovini dobili celo lastno državo. Glede na to, da se je po prevladujočem mnenju slovenski narod v pogojih nesamostojnosti in podrejenosti (najprej Dunaju, za tem Beogradu) vzpostavil kot zgodovinski narod predvsem s kulturo oz. literaturo, bi pričakovali, da bo s preходом iz naroda v nacijo pomen kulturnih voditeljev upadel, njihov družbeni položaj pa se bo marginaliziral.

V nasprotju s pričakovanji se je z osamosvojitvijo položaj nespornega pesniškega prvaka Franceta Prešerna celo okrepil, saj smo sprejeli njegovo Zdravljico za državno himno (1989 in 1991), postavili njegovo podobo na bankovec za tisoč tolarjev in osmi februar razglasili za dela prost dan. Cankar kot njegova neposredna konkurenca je bil kasneje povzdignjen na bankovcu z desetkrat višjo vrednostjo. Do preobrata je prišlo z vstopom v Evropsko unijo in kasnejšim sprejemom evra leta 2007, saj je Prešernov portret skupaj z verzi iz Zdravljice zasijal na kovancu za dva evra, Cankar pa je iz

velika začetnica
materni jezik

igre za literarnega prvaka izpadel. Da mu bo v samostojni državi dodeljen status vicešampiona, potrjujeta tako prikaz sedanjih kanonskih razmerij pri spominskih enotah kot njegov položaj v aktualnih srednješolskih berilih.

2 Ivan Cankar kot drugi slovenski kulturni svetnik

Glede na povedano in še dodatno dejstvo, da Prešeren v prestolnici gospoduje na osrednjem ljubljanskem trgu s kipom v nadnaravni velikosti, ni nobenega dvoma, da mu Cankar z manj pomembno ulico, poimenovanjem kulturnega hrama in komaj prepoznavnim popart portretom pred Cankarjevim domom v resnici ne more konkurirati. In to ne glede na to, da je Cankar zapustil kar trideset knjig zbranega dela, Prešeren pa samo dve. Cankar je podobno kot Bevk na goriškem Parnasu (Božič 2018) prvak le na vrhniškem Parnasu: v nekdanjem Nauportusu nanj poleg rojstne hiše opozarjajo še spominski kip v naravni velikosti ob sedežu občine, Cankarjev trg, Cankarjev dom, gostišče Cankarjev hram, Zavod Ivana Cankarja, Osnovna šola Ivana Cankarja, Pevsko društvo Ivana Cankarja in celo Vojašnica Ivana Cankarja. Pač pa ima slavni Vrhničan nedvomno položaj drugega slovenskega kulturnega svetnika.

Ta izraz, ki ga v zadnjem času vpeljuje literarni zgodovinar Marijan Dovič, pomeni najvišjo stopnjo kanonizacije posameznega literata. Dovič v še sveži monografiji *Prešeren po Prešernu: Kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika* natančneje opredeljuje Prešernov narodnoidentifikacijski položaj, ob raziskavi, ki je nastala v okviru Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede, pa je predstavljena tudi pomembna primerjava s Cankarjem. V preglednici slovenskih literatov z največ spominskimi enotami (javnimi kipi, poimenovanji ulic, ustanov ipd.) je Cankar uvrščen takoj za Prešernom, pri naslednjem literatu, tj. Župančiču, pa se število spominskih enot že prepolovi (Dovič 2017: 214). Navajam preglednico:

AVTOR	ŠT. ENOT
Prešeren	134
Cankar	102
Maister	52
Župančič	50
Slomšek	47

AVTOR	ŠT. ENOT
Gregorčič	40
Vodnik	39
Jurčič	38
Aškerc	36
Kosovel	35

AVTOR	ŠT. ENOT
Kajuh	32
Prežih	31
Levstik	30

Preglednica dokazuje, da Župančič, Slomšek, Gregorčič, Vodnik, Jurčič, Aškerc, Kosovel, Kajuh, Prežih in Levstik sicer sodijo v ožje jedro slovenskega literarnega kanona, da pa sta prava kulturna svetnika samo Prešeren in Cankar.

3 Položaj Ivana Cankarja v srednješolskih berilih od 1908 do 2010

Statistična obdelava podatkov o Cankarjevem kanoničnem položaju v srednješolskih berilih v stoletnem obdobju od avstro-ogrskih beril za nižje gimnazije, višje gimnazije in meščanske šole do treh konkurenčnih gimnazijskih beril na začetku 21. stoletja razkrije, da se Cankar tudi po teh kazalnikih ne more enačiti s Prešernom, vendar pa sodi na sam vrh srednješolskega Parnasa, pri čemer je njegov pomen povezan tudi z ideološko orientacijo posameznega obdobja oz. izdajatelja/avtorja berila. Glede na to, da je Cankar pesnik, pisatelj in dramatik, Prešeren pa samo pesnik, da ima Cankar kar trideset knjig zbranega dela, Prešeren pa samo dve, bi pričakovali, da bo Vrhničan po številu besedilnih enot v berilih daleč pred Vrbljanom, vendar ni tako, saj delujejo tudi drugi izborni mehanizmi; predvsem pa je razlika med avtorjema v tem, da je Prešeren pomembno zaznamoval že prvo srednješolsko berilo sploh, Cankar pa se je močneje začel uveljavljati šele tik pred drugo svetovno vojno in po njej. Članek se delno opira na analize, opravljene v moji disertaciji *Poezija Franceta Prešerna v srednješolskih učbenikih in njena recepcija* (Božič: 2010a) in objavljene v monografiji *Slovenska literatura v šoli in Prešeren* (Božič: 2010b).

3.1 Razvrstitev slovenskih avtorjev po številu pojavljanj v vseh sestavih beril od 1850 do 2010

AVTOR	ŠTEVILO OBJAV
France Prešeren	56
Fran Levstik	53
Valentin Vodnik	53
Josip Jurčič	52
Simon Jenko	51
Simon Gregorčič	49
Anton Aškerc	48
Ivan Tavčar	48

AVTOR	ŠTEVILO OBJAV
Janez Trdina	48
Oton Župančič	47
Ivan Cankar	46
Janko Kersnik	45
Dragotin Kette	44
Josip Murn	44
Josip Stritar	44
Fran Saleški Finžgar	41

Preglednica predstavlja uvrstitve prvih šestnajstih avtorjev. Samo Prešeren se pojavlja v vseh 56 sestavih beril od leta 1850 do leta 2010. Cankar je na enajstem mestu, kar je logično, saj je tri četrto stoletja mlajši od Prešerna in ne more konkurirati pomembnim književnikom 19. stoletja od Levstika do Trdine. Ne glede na to pa je pred Kersnikom in Stritarjem, ki sta za generacijo starejša. Njegova vrstnika Kette in Murn tudi zaostajata, pač pa je pred njim Župančič, ki je pri 22 letih starosti zaslovel z objavo pesmi *Pesem mladine* v prvem Prešernovem albumu leta 1900 in ga je Jakob Sket uvrstil v berilo za nižje srednje šole.

3.2 Razvrstitev slovenskih avtorjev po deležu uresničenih od možnih uvrstitev v srednješolska berila

AVTOR	% OBJAV
France Prešeren	100
Josip Jurčič	100
Oton Župančič	100
Anton Aškerc	98
Ivan Cankar	98
Ivan Tavčar	98
Fran Levstik	96
Valentin Vodnik	95

AVTOR	% OBJAV
Simon Gregorčič	94
Simon Jenko	94
Dragotin Kette	94
Josip Murn	94
Janko Kersnik	92
Ivan Pregelj	89
Srečko Kosovel	88
Josip Stritar	88

Ta preglednica je bolj povedna. Tokrat je Cankar na petem mestu, saj skupaj z Aškercem sledi Prešernu, Jurčiču in Župančiču, ki so dosegli sto odstotkov možnih uvrstitev. Cankar je najprej prišel v Brinarjev sestav za meščanske šole, kasneje tudi v Westrovo predelavo Sketovih beril za nižje srednje šole, vendar pa ni bil nikoli uvrščen v avstro-ogrska berila za višje srednje šole. Verjetno predvsem zato, ker je bil pri oblasteh zapisan kot nelojalen monarhiji, ker je bil po politični opredelitvi socialdemokrat in ker so nekatera njegova dela doživela hude obsodbe iz katoliških konzervativnih krogov. Zavedati se moramo, da je tedanja država upravno združevala šolske in verske zadeve: ministrstvo za bogočastje in uk. Ne glede na to pa ima višji položaj kot klasiki Vodnik, Levstik, Jenko, Gregorčič in Kersnik, pa tudi kot še preostala pesnika moderne, Kette in Murn. Bistvena razlika med Cankarjem in Prešernom, ki tudi ni bil dobro zapisan pri tedanjih oblastnikih, je v tem, da pri prvem berila izhajajo še za časa njegovega življenja, pri slednjem pa po njegovi smrti, ko so že začeli delovati kanonizacijski mehanizmi in je postajal nacionalni mit.

¹ Srednješolska berila oz. sestavi beril, ki se pojavljajo v posameznih preglednicah, niso navedena med literaturo (poglavje 9), saj bi zaradi velikega števila enot že tako obsežen članek po nepotrebnem podaljšala. So pa dostopna v moji disertaciji *Poezija Franceta Prešerna v srednješolskih učbenikih in njena recepcija* (spletni vir https://www.academia.edu/27687634/Poezija_Franceta_Pre%C5%A1erna_v_srednje%C5%A1olskih_u%C4%8Dbenikih_in_njena_recepcija_Poetry_of_France_Pre%C5%A1eren_in_Secondary_School_Textbooks_and_the_Aspect_of_Reception) in v monografiji *Slovenska literatura v šoli in Prešeren* (spletni vir https://www.researchgate.net/publication/299484496_Slovenska_literatura_v_soli_in_Preseren_Slovene_Literature_at_Secondary_School_and_the_Poetry_of_France_Preseren). Izjemi sta Brinarjevo berilo za meščanske šole, iz katerega je izpisan odlomek, in moj delovni zvezek za domače branje *Poljub zlata*, ki mu je posvečeno posebno poglavje.

3.3 Razmerje med letom izida prve/edine pesniške zbirke in prvo objavo avtorja v srednješolskem berilu¹

AVTOR	IZID	PRVA OBJAVA	LET
Jenko	1865	Janežič 1861	- 4
Aškerc	1890	Sket V-VI 1886	- 4
Kocbek	1934	Bajec III 1935	1
Župančič	1899	Sket II 1901	2
Destovnik	1943	Bajec I 1945	2
Prešeren	1847	Macun 1850	3
Pavšič	1942	Smolej III-IV 1945	3
Gregorčič	1882	Sket V-VI 1886	4

AVTOR	IZID	PRVA OBJAVA	LET
Murn	1903	Brinar I 1908	5
Gradnik	1916	Grafenauer I 1921	5
Levstik	1854	Janežič 1861	7
Seliškar	1923	Bajec I 1931	8
Cankar	1899	Brinar I 1908	9
Kette	1900	Sket I 1910	10
Klopčič	1924	Bajec III 1935	11
Stritar	1869	Sket V-VI 1886	17

Ugotovitev o Cankarjevi politični in moralni zaznamovanosti potrjuje preglednica o času prve uvrstitve v srednješolsko berilo glede na prvi izid pesniške zbirke (marsikateri kasnejši pisatelj je začel s pisanjem pesmi in kot prvo pomembnejše delo objavil pesniško zbirko, tudi Cankar *Erotiko* leta 1899; ta je izzivala že z naslovom in povzročila škandal, ko je knezoškof Anton Bonaventura Jeglič pokupil vse dostopne izhode in jih dal sežgati). Pri tej razvrstitvi posebej izstopata Jenko in Aškerc, ki sta se pojavila v berilu štiri leta pred izidom prve zbirke, Cankarjev sovrstnik in tekmelec Župančič pa samo dve leti kasneje. Pri Prešernu je treba upoštevati, da se je prvo berilo, tj. Macunovo *Cvetje slovenskiga pesništva*, pojavilo šele tri leta po izidu *Poezije*, pomenljivo pa je dejstvo, da je pri tem kriteriju Murn, ki ni bil tako sporen, za štiri leta prehitel Cankarja.

3.4 Razmerje med letom rojstva avtorja in letom prve objave v berilu (avtorji, rojeni po letu 1825)

Cankar je svojo prvo pesem, balado *Ivan Kacijanar*, objavil v *Ljubljanskem zvonu* že leta 1893, torej pri sedemnajstih letih starosti. Pri isti starosti se je kasneje pozabljeni pesnik Anton Umek – Okiški že uveljavil v srednješolskem berilu, samo malo starejši pa so bili s prvo objavo Matija Valjavec, Janez Trdina, Josipina Toman – Turnograjska, Karel Destovnik – Kajuh, Josip Jurčič, Lovro Toman in Oton Župančič. Cankar je prišel v berila šele leta 1908, torej pri dvaintridesetih letih starosti, in je med slovenskimi srednješolskimi avtorji šele na devetindvajsetem mestu (preglednica v Božič 2010b: 577).

3.5 Uvrstitve Ivana Cankarja v srednješolskih sestavih beril od leta 1893 do leta 2010 glede na število besedilnih enot (analiza za prvih dvajset avtorjev) – primerjava s Prešernom

Preglednica z analizo prvih dvajsetih avtorjev po številu besedilnih enot se začne s sestavom Sket 1893, ko bi se Cankar lahko prvič pojavil v srednješolskem berilu. Prešerna so vključili med srednješolske avtorje že v letu njegove smrti, saj je Macunovo *Cvetje* z letnico 1850 izšlo že konec leta 1849. V drugi polovici 19. stoletja se Prešernove pesmi praviloma niso pojavljale v sestavih za nižje gimnazije oz. kasneje nižje srednje šole (izjema je sestav Bleiweis 1855), kar gre pripisati predvsem vsebinski in jezikovni zahtevnosti njegove poezije. Pač pa je bil Prešeren vseskozi med najpomembnejšimi avtorji na ravni višje gimnazije oz. kasneje višje srednje šole, v sestavih Macun 1850, Janežič 1870 in Sket 1914 celo na prvem mestu po številu besedilnih enot. Cankarjev vzpon na vrh srednješolskega Parnasa je bil precej drugačen.

AVTOR	IZID	LET	AVTOR	IZID	LET	AVTOR	IZID	LET	AVTOR	IZID	LET
Sket	1893	0	Moder	1942	5	Blažina	1949	5	Pertot	1980	3
Brinar	1912	11	Grafen.	1942	12	Merhar	1951	2	Bratuž	1982	4
Sket	1913	0	Bajec	1943	2	Jamar	1956	5	Fatur	1984	1
Sket	1914	0	Smolej	1945	3	Kos	1965	5	Ceferin	1984	1

AVTOR	IZID	LET	AVTOR	IZID	LET	AVTOR	IZID	LET	AVTOR	IZID	LET
Wester	1922	12	Bajec	1945	3	Mihelič	1969	4	Inzko	1985	3
Brinar	1923	6	Smolej	1946	5	Inzko	1974	1	Kolšek	1990	1
Budal	1928	8	Budal	1946	3	Bohanec	1975	5	Fatur	1990	2
Grafen.	1930	14	Boršnik	1947	3	Zablatnik	1976	12	Kolšek	1994	1
Kacin	1930	8	Čekuta	1947	3	Gregorač	1979	5	Bratuž	1994	3
Bajec	1935	4	Beličič	1947	13	Gorjup	1979	2	Kos	2003	2
Bajec	1939	2	Sever	1948	2	Gregorač	1980	3	Krakar	2003	2
Gaspari	1940	4	Boršnik	1949	6	Bohanec	1980	7	Lah	2010	2

Prvo objavo Cankarjevih besedil prinaša Brinarjev avstro-ogrski sestav beril za meščanske šole (prvi zvezek iz leta 1908), ki v primerjavi s Sketovimi berili vključuje sodobnejšo, estetsko zahtevnejšo in tudi recepcijsko sprejemljivejšo književnost. S šestimi enotami je Cankar šele na enajstem mestu, na prvih treh mestih pa so Stritar, Aškerc in Gregorčič, ki imajo čez dvajset prispevkov. Prešeren je z istim številom enot takoj za Cankarjem: Brinar se je zavedal, da so le redke Prešernove pesmi primerne za obravnavo pri mlajših mladostnikih. V Westrovo predelavo Sketovih beril za nižje srednje šole je Cankar sicer vključen, vendar ne sodi v izbor prvih dvajsetih avtorjev. V letih med dvema vojnoma je že stalna izbira, pri čemer je najslabše zastopan v Grafenauerjevem sestavu za višje srednje šole, kjer s sedmimi enotami zaseda šele štirinajsto mesto, njegov sovrstnik Župančič pa je na samem vrhu, za prvim Levstikom in pred tretjim Prešernom (48 – 46 – 43 enot). Pri razvojno konzervativnem Grafenauerju je poudarek na pesnikih oz. na književnikih iz devetnajstega stoletja.

Tik pred drugo vojno pomenijo preobrat berila za nižje srednje šole petih avtorjev: to so Bajec, Kolarič, Rupel, Sovre in Šolar. Ta napreden sestav beril, narejen po francoskem vzoru, pomembno vključuje tudi svetovno književnost, ima dodane vaje in naloge za razčlenbo in ustvarjalno pisanje in predvsem izjemno pretehtan izbor kakovostnih avtorjev in besedil. V prvi izdaji je Cankar z enajstimi sestavki na visokem četrtem mestu (in sicer sledi Župančiču, Stritarju in Gregorčiču), v predelani izdaji iz leta 1939 pa s sedemnajstimi sestavki celo na drugem: pred njim je samo Župančič. Prešeren je z enajstimi enotami šele na sedmem mestu; sestavljavci so se zavedali, da je njegova poezija recepcijsko prezahtevna za nižjo srednjo šolo.

Po drugi svetovni vojni razvrstitve nihajo od drugega do šestega mesta, negativna izjema pa je Beličičev zamejski sestav za višje srednje šole, ki je nastal za potrebe slovenskih šol pod Zavezniško vojaško upravo v Coni A. Cankar je s samo štirimi besedili šele na trinajstem mestu. Ta sestav ima sicer zelo strog izbor slovenskih klasikov, podobno kot pri Grafenauerju pa so v ospredju pesniki: Prešern, Gregorčič, Levstik, Župančič in Jenko. Po visokem drugem mestu izstopata Severjev sestav za nižje srednje šole, ki je v ciklostirani obliki nastal v begunskih taboriščih v Avstriji, in Merharjev osrednji sestav za višje srednje šole. Pri prvem je Cankar za Župančičem in pred Gregorčičem, pri drugem pa za Župančičem in pred Kosovelom. Pri prvem je Prešeren na šestem, pri drugem pa na četrtem mestu.

Zelo zanimivo nasprotje pri vrednotenju Cankarjevih besedil izkazujejo zamejska berila, ki so v sedemdesetih letih izhajala v Celovcu za potrebe zvezne gimnazije s slovenščino kot ucnim jezikom. V Inzkovih berilih za nižje šole je Cankar po številu enot prvič na prvem mestu (z desetimi enotami ob Finžgarju, Gregorčiču, Milčinskem in Župančiču), v Zablatnikovih berilih pa s sedmimi enotami šele na dvanajstem mestu (na prvih petih mestih so Prešeren, Levstik, Gregorčič, Stritar in Jenko). V Inzkovih berilih je poudarjena recepcijska primernost izbranih sestavkov, zato med prvimi dvajsetimi avtorji sploh ni Prešerna, Zablatnikova berila pa slednjemu pripisujejo štirikrat večji pomen kot Cankarju; sestavljavec podobno kot med vojnama Grafenauer povzdiguje pesnike oz. avtorje iz devetnajstega stoletja, poleg tega pa v berila vključuje nekatere obrobne književnike, ki se po prvi vojni niso več pojavljali v srednješolskih berilih.

Medtem ko je v predelani izdaji Bohančevih srednješolskih beril na koncu sedemdesetih let Cankar z desetimi enotami zdrknil s petega na sedmo mesto (na prvem in drugem mestu sta Prešeren s šestindvajsetimi enotami in Jenko s petnajstimi, pomembnejši od Cankarja z desetimi enotami pa so še Kosovel, Levstik, Trubar in Vodnik z enajstimi), pa je po letu 1980 za dve desetletji, vse do še zdaj veljavnih beril s preloma stoletja Cankar ob Prešernu postal najpomembnejši srednješolski avtor. Najprej se je z njim izenačil leta 1984 v Faturjevem sestavu za srednje usmerjeno izobraževanje, v katerem so nasploh prevladovala besedila z družbenokritično tematiko, (v istočasnem avstralskem sestavu Ceferinove pa je Cankar celo pred Župančičem in Prešernom), za tem pa še v besedilno skromnem Kolškovem sestavu tik pred osamosvojitvijo. V okrnjeni izdaji teh beril takoj po osamosvojitvi (predvsem so bili izpuščeni skoraj vsi avtorji iz drugih nekdanjih jugoslovanskih republik) pa je Cankar sam na prvem mestu in ima štiri besedilne enote več kot Prešeren.

V treh konkurenčnih sestavih sedanjih gimnazijskih beril (*Branja, Svet književnosti in Umetnost besede*), ki so v rabi že skoraj dve desetletji, pa je Cankar ponovno na drugem mestu, ne sicer upravičeno, saj je imel kot pesnik, pisatelj, dramatik, esejist in politik dosti širši besedilni razpon kot Prešeren, vendar pa v skladu s tem, da je bil slednji po osamosvojitvi povzdignjen v kulturnega svetnika številka ena. Tako ima Cankar v Kosovem sestavu šest besedilnih enot manj kot Prešeren, v sestavu Krakarjeve tri manj, v Lahovem sestavu pa zaostaja za Prešernom za štiri enote.

Če povzamemo primerjavo Cankarja s Prešernom: medtem ko je bil slednji primeren predvsem za obravnavo na višji srednji šoli oz. po ukinitvi nižjih gimnazij na Slovenskem leta 1957 na srednji šoli, je bil Vrhničan, ki ima poleg zelo zahtevnih in daljših besedil tudi veliko recepcijsko bolj sprejemljivih črtic, primernejši za obravnavo v nižji srednji šoli oz. po letu 1957 v višjih razredih osnovne šole. Šele v zadnji četrtini dvajsetega stoletja se je Cankarjev opus začel kosati s Prešernovim, vendar pa v enaindvajsetem stoletju kljub besedilni pestrosti in nacionalni pomembnosti in aktualnosti Cankar kot srednješolski avtor po številu besedilnih enot zaostaja za Prešernom.

4 Besedila Ivana Cankarja v srednješolskih berilih od 1908 do 2010

Še večje razlike med Prešernovimi in Cankarjevimi besedili potrjuje analiza vseh objav v srednješolskih berilih v poldrugem stoletju. Res so se nekatere moralno ali politično zaznamovane Prešernove pesmi pojavile zelo pozno, npr. v Sketovih sestavih pred koncem devetnajstega stoletja (*Glosa*, *Gazele* in *Neiztrohnjeno srce*) ali celo po prvi svetovni vojni (*Nezakonska mati* in *Zdravljica* v sestavu Grafenauer 1930 za višje srednje šole), vendar pa so bile še danes osrednje Prešernove pesmi ali pesnitve objavljene že v Macunovem *Cvetju slovenskiga pesništva* leta 1850. To so bile pesmi *Povodni mož*, *Slovo od mladosti* in *Pevcu* ter pesnitve *Nova pisarija*, *Sonetje nesreče*, *Sonetni venec* in *Krst pri Savici*. Povsem drugače je bilo pri Ivanu Cankarju, saj so razen romana *Na klancu* njegova danes najpomembnejša šolska besedila doživela uvrstitev v srednješolski kanon šele tik pred drugo svetovno vojno oz. v letih po njej.

4.1 Letnice prvih objav nekaterih najpomembnejših proznih in dramskih besedil

BESEDILO	PRVA OBJAVA	BESEDILO	PRVA OBJAVA
Greh	Brinar I 1908	Hlapci	Boršnik III 1948
Na klancu	Brinar I 1908	Kralj na Betajnovi	Boršnik VI 1949
Desetica	Wester III 1921	Kostanj posebne sorte	Boršnik VI 1949
Moje življenje	Wester I 1922	Za križem	Kos I 1961
Gospod stotnik	Budal 1928	Hiša Marije Pomočnice	Kos I 1961
Kurent	Bajec II 1932	Za narodov blagor	Kos I 1961
Hlapec Jernej	Gaspari IV 1940	Pohujšanje v dol. Šentflorjanski	Kos I 1961

Prva Cankarjeva srednješolska objava je bila znana črtica *Greh*, ki se pojavlja tudi pod imenom *Mater je zatajil* (Brinarjev sestav za meščanske šole). Črtica *Desetica* in cikel črtic *Moje življenje* se pojavita šele v Westrovem osrednjem sestavu za nižje srednje šole po prvi svetovni vojni, *Gospod stotnik* iz zbirke *Podobe iz sanj* pa šele v Budalovem berilu, ki je izšlo za časa fašizma v italijanski Gorici. Zelo znano *Skodelico kave* prvo prinaša Modrovo medvojno berilo Mohorjeve družbe, črtice *Sveto obhajilo*, *Kostanj posebne sorte* in *Peter Klepec* pa spoznavajo srednješolci šele po drugi svetovni vojni. Avtobiografski roman *Na klancu*, ki je bil sprejemljiv tudi za takratno šolsko oblast, se je z odlomkom pojavil že leta 1908, *Martin Kačur* s podnaslovom *Življenjepis idealista* je moral čakati na Beličičev zamejski sestav pod Zavezniško vojaško upravo iz leta 1947, ob izidu zelo sporna *Hiša Marije Pomočnice*, Cankarjev najmodernejši in morda tudi najpomembnejši roman, pa je morala čakati do šestdesetih let dvajsetega stoletja.

Tudi domoljubna alegorična povest *Kurent* je z odlomkom *Nebesa pod Triglavom* prišla med srednješolce šele z Bajčevim sestavom v Kraljevini Jugoslaviji, najbolj prevajana simbolična družbenokritična povest *Hlapec Jernej in njegova pravica* pa šele tik pred drugo svetovno vojno, z objavo

v prenovljenih berilih za meščanske šole (sestav Gaspari 1940). Čeprav je Cankar najpomembnejši slovenski pisatelj in tudi dramatik, so vsa dramska besedila doživela srednješolski krst šele po drugi svetovni vojni, verjetno zaradi ostre kritike družbenih razmer in hlapčevskega značaja slovenskega naroda. Drami *Hlapci* in *Kralj na Betajnovi* sta prinesla sestava Boršnikove takoj po vojni, satiri *Za narodov blagor* in *Pohujšanje v dolini Šentflorjanski* pa šele Kosov sestav na začetku šestdesetih let.

4.2 Besedila Ivana Cankarja po številu objav v berilih od 1908 do 2010 (prvih 32 enot)

V poldrugem stoletju je od leta 1850 do leta 2010 izšlo šestinpetdeset srednješolskih sestavov beril. V njih je bilo objavljenih šestdeset različnih Prešernovih pesmi. Po številu objav sta na prvih mestih pesnitvi *Sonetje nesreče* in *Krst pri Savici*, ki se pojavljata v skoraj vseh berilih, več kot polovico možnih objav pa imajo še *Slovo od mladosti*, *Sonetni venec*, *Gazele* in *Pevcu*. Prevladujejo torej pesmi in pesnitve, ki so izrazito deziluzionistične in recepcijsko izjemno zahtevne, kot bi sestavljavci beril sledili oznaki Frana Malavašiča, da je Prešeren podoben ranjenemu in preganjanemu labodu. Pri tem so zanemarjene tiste Prešernove pesmi, ki so lirsko preproste ali humorne, vendar tudi pravi umetniški biseri.

Drugače je pri Ivanu Cankarju. Ker se ta prvič pojavi šele v desetem sestavu, imajo njegova najpogostejša besedila precej manj objav, vendar pa srednješolska berila zaradi avtorjevega zvrstnega in tematskega razpona vključujejo kar sto različnih Cankarjevih proznih, dramskih in esejističnih besedil ter pesmi in pisem. Pri tem so med prvimi tridesetimi najpogostejšimi objavami zelo raznovrstna besedila, tako po dolžini kot po tematiki, etološki perspektivi ali recepcijski zahtevnosti.

Moje življenje	35	Za narodov blagor	11
Kurent	31	Otroci in starci	9
Gospod stotnik	28	Epilog	8
Hlapec Jernej in njegova pravica	26	Konec	8
Bela krizantema	21	Lisjak	8
Greh/Mater je zatajil	18	Pozdravljeni	8
Kralj na Betajnovi	16	Slovensko ljudstvo in slovenska kultura	8
Na klancu	16	Hiša Marije Pomočnice	7
Skodelica kave	16	Sova	7
Desetica	15	Utrinki iz mladosti	7
Hlapci	15	Majsko veselje	6
Aleš iz Razora	14	Kostanj posebne sorte	5
O domovina, ti si kakor zdravje	14	Pavličkova krona	5
Martin Kačur	14	Slovenci in Jugoslovani	5
Iz moje samotne, grenke mladosti	11	Sveto obhajilo	5
Pohujšanje v dolini Šentflorjanski	11	V bogatih kočijah se vozijo	5

Pričakovano je na prvem mestu cikel štirinajstih črtic o avtorjevem otroštvu *Moje življenje* (1914). Te črtice, ki so v ciklu samo oštevilčene, so se pod različnimi naslovi (npr. *Enajsta šola pod mostom*, *Suhe hruške*, *Groš*) zaradi tematike pojavljale predvsem v berilih za nižjo stopnjo srednje šole. Prav tako alegorična pripoved *Kurent* (1909), iz katere pa so sestavljavci običajno vključevali samo odlomek z naslovom *Nebesa pod Triglavom*, v katerem Cankar povečuje ozemlje, na katerem živijo Slovenci. Predvsem na višji stopnji so v berila vključevali pretresljivo protivojno črtico *Gospod stotnik* iz zbirke *Podobe iz sanj* (1917), ki jo je v zadnjem času začela nadomeščati podobna črtica *Kostanj posebne sorte*. Na visokem četrtem mestu je agitka *Hlapec Jernej in njegova pravica* (1907), kar je predvsem povezano s socialistično usmerjenostjo nove Jugoslavije, na petem pa esejistični zagovor lastnega umetniškega ustvarjanja *Bela krizantema* (1910), v katerem Cankar odgovarja na očitke o pretiranem pesimizmu.

Med dramskimi besedili je na prvem mestu po številu objav *Kralj na Betajnovi* (1902), med romani pa *Na klancu* (1902). Medtem ko se štiri osrednja dramska besedila pojavljajo dokaj enakovredno, pa je pomembno, da ima roman *Martin Kačur* (1906) skoraj toliko objav kot avtobiografska pripoved o materi, roman *Hiša Marije Pomočnice* (1904), ki je tako glede na tematiko kot glede na pripovedni slog najmodernejši, pa dvakrat manj. Glede na to, da ima Cankar veljavo predvsem kot pisatelj in dramatik, je pričakovano, da je prva pesem po številu objav, to je *Iz moje samotne, grenke mladosti*, šele na petnajstem mestu.

4.3 Besedila Ivana Cankarja v treh sodobnih berilih za gimnazijski pouk slovenščine

Berila se na prvi pogled močno razlikujejo po številu objavljenih besedil. *Branja* založbe DZS imajo kar sedemnajst enot, *Svet književnosti* Založbe Obzorja enajst in *Umetnost besede* založbe Mladinska knjiga deset. Dvanajst besedil je objavljenih v celoti, vse drugo pa so daljši ali krajši odlomki. Izbor v *Branjih* ni samo najbolj izčrpen, pač pa tudi najbolj celovit, saj so vključene tri pesmi, dve esejistični besedili, tri črtice, dve povesti, vsi trije najpomembnejši romani in vse štiri ključne drame. V *Svetu književnosti* ni nobene pesmi, manjkata pa tudi izjemni modernistični roman *Hiša Marije Pomočnice* in drama *Kralj na Betajnovi*, ki je iz recepcijskega stališča najprimernejša za obravnavo v srednji šoli. Še bolj problematičen je izbor v *Umetnosti besede*, saj ni nobene pesmi niti romana *Na klancu*, ki je eden najpomembnejših primerov simbolistične proze sploh, od ključnih besedil pa manjkata *Kurent* in *Hlapec Jernej*, prvi pomemben zaradi izostrene nacionalne, drugi pa zaradi socialne tematike. Po drugi strani se v obeh berilih pojavljata *Kostanj posebne sorte* in *Gospod stotnik*, po tematiki in sporočilu zelo podobni črtici iz zbirke *Podobe iz sanj*.

BRANJA 2002	SVET KNJIŽEVNOSTI 2002	UMETNOST BESEDE 2009
.....		
Lz moje samotne, grenke ...		
Bolnik (odl.)		
Vzduh opojen, težak		
Epilog (Vinjete)		Epilog (Vinjete)
Na klancu (odl.)	Na klancu (odl.)	
Hiša M. Pomočnice (odl.)		Hiša M. Pomočnice (odl.)
Martin Kačur (odl.)	Martin Kačur (odl.)	Martin Kačur (odl.)
Hlapec Jernej (odl.)	Hlapec Jernej (odl.)	
Kurent (odl.)	Kurent (odl.)	
Sova (Iz tujega življenja)		
Kostanj posebne sorte (PIS)	Kostanj posebne sorte (PIS)	Kostanj posebne sorte (PIS)
Gospod stotnik (PIS)	Gospod stotnik (PIS)	Gospod stotnik (PIS)
Bela krizantema (odl.)	Bela krizantema (odl.)	
Za narodov blagor (odl.)	Za narodov blagor (odl.)	Za narodov blagor (odl.)
Kralj na Betajnovi (odl.)		Kralj na Betajnovi (odl.)
Pohujšanje v dolini ... (odl.)	Pohujšanje v dolini ... (odl.)	Pohujšanje v dolini ... (odl.)
Hlapci (odl.)	Hlapci (odl.)	Hlapci (odl.)
	Slovensko ljudstvo ... (odl.)	
		Skodelica kave

4.4 Cenzuriranje, krajšanje in potvarjanje Cankarjevih besedil v srednješolskih berilih

Podobno kot pri objavah Prešernovih pesmi, kjer so sestavljavci beril večkrat izpuščali kakšno kitico, ki je dišala po zelo nedolžni erotiki (npr. v pesmih *V spomin Andreja Smoleta* ali v pesnitvah *Nova pisarija* in *Krst pri Savici*), so za šolske potrebe prilagajali Cankarjeva besedila, bodisi da so jih cenzurirali, krajšali ali celo potvarjali. Krajšali so predvsem črtice *Skodelica kave*, *Desetica*, *Suhe hruške*, *Dateljni* in *Greh*, večinoma tudi zato, da so jih prilagodili recepcijski zahtevnosti nižje srednje šole. Pred prvo svetovno vojno so jih prilagajali morali rimskokatoliške cerkve, ki je sodila pod isto ministrstvo kot šolstvo, po drugi svetovni vojni pa so nasprotno izpuščali tista mesta v besedilih, ki so bila preveč očitno vpeta v ideologijo katoliške cerkve.

4.4.1 Spornost domoljubnega Cankarjevega Kurenta v Kraljevini Jugoslaviji

Po sprejetju oktroirane ustave, ki govori le o enem, tj. jugoslovanskem narodu, je v obdobju unitarizma šolski minister ukazal iztrgati prvih šestnajst strani iz berila Bajec II 1932 (sestav Bajec 1935), na katerih so bili objavljeni sestavki Ivana Cankarja, Otona Župančiča, Janeza Trdine, Matije Valjavca, Antona Aškercja in Janka Kersnika. Jakob Šolar, soavtor beril in profesor na škofovih zavodih v Šentvidu pri Ljubljani, je organiziral protestno zboro-

vanje, na katerem so slovenski šolniki zahtevali pojasnilo. Iz ministrovega odgovora je razvidno, da je beograjsko oblast motil predvsem uvodni sestavek iz Cankarjevega Kurenta, brez navedbe avtorja in z naslovom Nebesa pod Triglavom. Minister pojasnjuje, da je šolske nadzorne organe zmotil predvsem Cankarjev prikaz domovine »od Triglava do Gorjancev« in predlaga, da bi v skladu z novo, razširjeno domovino uvodno besedilo govorilo o državi »od Triglava do Timoka«. Ob drugi, predelani izdaji sestava beril Bajec 1939 so sestavljavci odlomek *Nebesa pod Triglavom* premeteno prestavili v notranjost berila, na začetek pa postavili besedilo o pokojnem jugoslovanskem kralju Aleksandru.

4.4.2 Nedopustni Brinarjev poseg v konec Cankarjeve črtice *Mater je zatajil*

Josip Brinar je bil zelo pomemben slovenski šolnik, med drugim ravnatelj prve meščanske šole s slovenščino kot učnim jezikom. Meščanske šole so imele položaj srednje šole, vendar v nasprotju z gimnazijami niso omogočale študija na univerzi. Ko so leta 1906 ustanovili prvo slovensko meščansko šolo v Postojni, je Brinar poskrbel tudi za ustrezna berila, prilagojena učnemu načrtu. V letih od 1908 do 1912 je pripravil tri zvezke, za katere sta značilna tako didaktičen napredek v primerjavi s tedaj veljavnimi Sketovimi berili za nižje srednje šole kot upoštevanje sodobne slovenske literature, vključno s predstavniki slovenske moderne. Po prvi svetovni vojni je dodal še četrti zvezek, Brinarjeva berila pa so se uporabljala vse do prenove v letih 1939–40.

Kljub temu da je bil Brinar sploh prvi, ki je prepoznal Cankarjevo šolsko vrednost in vzgojno uporabnost, pa si je ob še živem in ustvarjalnem avtorju privoščil povsem nepotrebno potvorbo njegove znane črtice. V prvem zvezku sestava je leta 1908 zelo korektno objavil Cankarjevo črtico *Mater je zatajil*, a le do povedi »Hodil je zraven matere kakor Judež zraven Kristusa.«. V nadaljevanju pa beremo popolnoma spremenjeno besedilo, kar dokazuje natančna primerjava z izvirnikom:

Brinar 1908: 3

Zunaj mesta sta se poslovila. Jože se ni mogel več premagovati; pokleknil je pred mater in je zajokal: »Pred šolo sem Vas videl, pa me je bilo sram. Zatajil sem Vas, mati! Odpustite mi!«

Za hip se je materi stemnilo nagubano čelo. A koj nato se je sklonila še nižje in je pogladila Jožeta po mehkih laseh.

»Le priden bodi Jože, pa Boga ne pozabi!«

In tako sta se ločila. Oddaleč je Jože še enkrat zaklical: »Z Bogom!« A na ovinku se je ozrl; videl je mater, kako je šla počasi po blatni cesti; njeno telo je bilo sključeno, kakor bi nosila na ramah veliko breme.

In odtakrat ni Jože nikdar več zatajil svoje matere.

Cankar 1974: 253

Zunaj mesta se je poslovila, in Jože se je bil namenil, da bo pokleknil in da bo skril glavo v njeno krilo: »Mati, zatajil sem vas!« – Toda ni pokleknil. Ko je bila mati že daleč, ja zaklical za njo:

»Mati!«

Mati se je obrnila.

»Zbogom, mati!« je zaklical, in tako sta se ločila. Od daleč je še videl, kako je hodila mati počasi po blatni cesti; njeno telo je bilo sključeno, kakor da bi nosila na ramah veliko breme.

Jože je šel domov in je sedel v kot na veliko culo, ki jo je bila prinesla mati, in je zakril obraz z rokami in je zajokal.

Brinar 1908: 3

Cankar 1974: 253

Greh je ležal na njegovi duši, in vse solze ga niso mogle izprati; zdrknile so ob njem kakor ob trdem kamnu ...

Dolgo je od tega, in greh leži na njegovi duši težak in velik kakor prvi dan, in tako je zdaj njegovo življenje vse polno žalosti in trpljenja.

Pri Cankarju Jože občuti obžalovanje, toda ker ni več otrok, ne poklekne, ne prosi matere odpuščanja in ne zajoče. Z močnim občutkom krivde se razjoče šele doma. V zadnjih dveh odstavkih Cankar sporoča, da je zatajiti lastno mater nepopravljiv moralni prestop, ki določa tudi človekovo nadaljnje življenje. Pri Brinarju Jože poklekne in zajoče in prosi mater odpuščanja, mati mu odpusti in Jože doživi moralno preobrazbo. Cankarjev zaključek je doživljajsko veliko močnejši, moralni prestop usodnejši, Brinarjeva povtorba pa umetniško neprepričljiva oz. didaktično plehka. Zanimivo je, da je v ciklu črtic *Moje življenje*, kjer pripovedovalec omenja tudi svoj odnos do osnovne šole, Cankar s kritiko posiljeno poučnega sestavka o pridnem Janezku in porednem Mihcu zavrnil ravno tak vzgojni pristop, kot ga je v koncu črtice *Mater je zatajil* izpeljal Josip Brinar.

5 Didaktične predstavitev Cankarjevih ključnih daljših proznih in dramskih besedil v *Poljubu zlata*

V srednješolskih berilih so bila Cankarjeva daljša prozna in dramska besedila praviloma predstavljena z enim odlomkom, le redko z dvema ali tremi. Velika izjema je didaktična predstavitev romana *Na klancu*, ki jo je v sestavu Fatur 1984 za srednje usmerjeno izobraževanje prispeval Silvo Fatur in vključuje kar šestnajst odlomkov. Sam sem leta 1998 pripravil dva delovna zvezka za domače branje, ki vključujeta trideset tujih in trideset domačih daljših pripovednih (v verzih in v prozi) in dramskih besedil. V drugem zvezku z naslovom *Poljub zlata* sem didaktično predstavil kar sedem Cankarjevih ključnih besedil, in sicer romane *Na klancu*, *Martin Kačur* in *Hiša Marije Pomočnice*, simbolistični povesti *Kurent* in *Hlapec Jernej in njegova pravica* ter drami *Kralj na Betajnovi* in *Hlapci*.

Besedila so predstavljena z večjim številom krajših odlomkov, ob katerih so vprašanja za tesno branje in spodbujanje problemskega pristopa k šolski obravnavi leposlovja. V učni verigi romana *Na klancu* predstavitev sledi nasprotju med ključnima simboloma, tekom za vozom in klancem siromakov. Ob poglavju Vzbrstela je mladika je poudarek na problemu avtorjeve perspektive glede Lojzetovega družbenega vzpona. Učna veriga *Martin Kačur* prinaša odlomke iz vseh treh delov romana, zasnovana pa je kor prikaz Martinovega postopnega propadanja in odtujevanja. Problemsko je zastavljeno nasprotje med Martinovim družbenim neuspehom in Ferjanovim družbenim vzponom. Učna veriga *Hiša Marije Pomočnice* sledi okvirni pri-

povedi o Malči, usode posameznih deklet pa so z odlomki vpete v dvojnost doživljanja sobe Sv. Neže, ki najstnicam pomeni po eni strani dom (simbolika kanarčka Hanzka), po drugi strani pa zapor (simbolika vrabčka Anarhista). Gre za problemsko nasprotje med hrepenenjem po varnosti in svobodi.

Učna veriga *Kurent* vključuje Kurentovo dvojno preobrazbo in preko romantične ljubezenske zgodbe predstavlja Cankarjev odnos do slovenskega naroda in slovenske družbe. Problemska vprašanja se nanašajo na simboliko (harmonika–gosli–harmonika), povezano s pogodbo s hudičem. V učni verigi Hlapec Jernej odlomki najprej predstavijo zasnovo povesti, to je nasprotje med gospodarjem in hlapcem, potem pa prinašajo Jernejevo kalvarijo do končnega linča. Problemsko je zastavljen Jernejev (in pripovedovalčev) odnos do Boga. *Kralj na Betajnovi* v obliki učne verige prav tako najprej poudari zasnovo (družbeno nasprotje), potem pa se odlomki razvrščajo tako, da sledijo Kantorjevemu krvavemu političnemu vzponu. S problemskimi vprašanji je izpostavljen predvsem Kantorjev odnos do družine in družbe. Učna veriga *Hlapci* sledi Jermanovi preobrazbi iz družbeno angažiranega oporečnika v konformista in njegovi ljubezenski zgodbi. Na koncu četrtega dejanja je problemsko zastavljena dilema, ali je Jermanov nastop v gostilni dejansko prepričevanje ljudstva ali pa zaradi osebne prizadetosti zgolj besedni obračun z nasprotniki.

6 Presenetljiva sodobnost nekaterih Cankarjevih besedil, ki so se pojavljala v slovenskih srednješolskih berilih

Kljub temu da od Cankarjeve smrti mineva natanko sto let in so se po koncu prve svetovne vojne na naših tleh menjavale različne države, spreminjal položaj slovenskega naroda proti vedno večji samostojnosti in se je preobražal tudi družbeno-ekonomski sistem, so še danes nekatera njegova besedila presenetljivo aktualna. Bodisi tista, ki so se v berilih pojavljala nekoč in smo nanje že pozabili, bodisi tista, ki jih še vedno beremo, pa ne razbiramo pravih avtorjevih pogledov oz. sporočil.

6.1 Sodobnost manj znanih ali pozabljenih Cankarjevih besedil

V desetletjih po prvi svetovni vojni se je večkrat pojavila Cankarjeva črtica z naslovom *Majsko veselje*, ki je danes povsem neznana. Prvoosebni pripovedovalec najprej razmišlja o otroški nedolžni duši, nato pa se v majskem jutru napoti v hrib, kjer se ustavi pri neki krčmi. V spremstvu učiteljev se kmalu pojavi preko dvesto razigranih otrok, ki jim na mizah pod orehi in kostanji postrežejo z zajtrkom. Lepo oblečeni možakar s črno brado stopi na prag krčme in med otroke vrže pest bakrenih novcev. Sledi odlomek:

»Zgodilo se je nekaj strašnega.

V vseh očeh je ugasnilo solnce, z usten je mahoma izginil smeh, mlada kri je usehla v licih. Predrzna, neusmiljena roka je potegnila z mladih duš belo odejo nedolžnosti, čistosti in brezskrbnosti, prikazale so se v svoji goloti

vse kali nizkotnega, od strasti, sebičnih skrbi, sovraštva, zlobe, poželenja in zavisti razjedenega človečanstva.

Zlohoten čarovnik se je s prstom dotaknil dišeče rože in spremenila se je v osat, kakor da je bila osat v resnici in od vekomaj.

Gruča otrok se je zgnetla, zvila in spojila v klopčič, ki se je metal in sukal v prahu. Vrišča je bilo manj nego prej, slišal sem le posamezne glasove, vikajoče, sunkoma iztisnjene, komaj še podobne otroškim glasovom. Ihtenje polno zavisti, glasen jok poln srda, zmagoslaven krik, zlohoten, škodoželjen smeh ...»

(https://sl.wikisource.org/wiki/Majsko_veselje – dostop 7. junij 2018)

Ko pripovedovalec stopi k bradaču, da bi mu kaj rekel, ga ta nagovori sam od sebe: »Kaj ste vi drugačni? Ali vas ni obšlo, vsaj za hip, da bi planili med-nje! Izprašajte si vest, pa si napravite moralo!« — — Ta pretresljiva črtica je v času, ko je bolj kot kdajkoli denar sveta vladar in ko celo znanost in šolstvo podlegata tržnim mehanizmom, vsaj tako aktualna kot Prešernove besede v *Elegiji svojim rojakom*: »Kranjc, ti le dobička išeš, / bratov svojih ni ti mar, / kar ti bereš, kar ti pišeš, / more dati gotov dnar!«

Dvakrat so se sestavljavci berili odločili za vključitev črtice z naslovom *Istrski osel*. Pripovedovalec omenja zgodbo, ki naj bi se zgodila v neimenovanem istrskem mestecu. Domačini nekega dne ugotovijo, da so njihovi osli zanikrne živali, nad katerimi se zgražajo tudi tujci. Po posvetovanju z učenjaki se odločijo, da bodo uvozili plemenskega osla iz italijanskih Abruzzev, saj tam menda vzgajajo najkrepkejše in najlepše živali. Ko pripelje barka z italijanskim oslom v pristan, je pravi praznik in se zbere množica ljudi. V trenutku, ko dva mornarja privlečeta žival na obalo, pa se pokaže, da je uvoženi osel še hujša spaka kot so domači. Zaslišijo se glasovi, naj žival ubijejo:

»Tenke šibe, trde palice, gorjače, vesla — iz stoterih rok se je mahoma in hkrati usulo na žival, tako slepo in divje, da je padalo tudi po plečih ribičev in kmetov. Iznenadena žival se je postavila čvrsto na vse štiri noge, zatisnila je oči ter je čakala. Ko pa jo je udarilo težko veslo naravnost na gobec, tako da se je curkoma vlila kri, se je vstopila na sprednji dve nogi, pobrcala je z zadnjima dvema ter se spustila v beg. Namerila se je najprej proti morju, tam pa ja zaobrnila ter prav skozi gnečo udarila proti mestu. Časih je koga prevrnila, časih koga pohodila, celo občinski mož Vallencich se je pred svojo krčmo prekobalil v prah. Ali padalo jo nanjo neprestano, ni je bilo več dlake, ki bi ne bila dvakrat presekana, v kožo in kri zabita. Sredi trga, pred benečansko stolnico, je žival za hip postala, vzdignila je glavo, gobec proti nebu in je zavpila z glasom, ki ni bil navadnemu oslovskemu glasu prav nič podoben. Nato je bežala dalje, omahovaje, opotekaje se, ali tako urno in neutrudno, da so upehani biriči zaostajali. Ko je solnce utonilo v morje in je hitro ugašal istrski mrak, je izginila bežna žival v hribe in nobeno oko je ni več videlo.«

(https://sl.wikisource.org/wiki/Istrski_osel – dostop 7. junij 2018)

Zgodba bi lahko spominjala na *Butalce* Frana Milčinskega, saj je tudi satirična, vendar pa namesto humorja stopi v ospredje groteska. V tem Cankarjevem besedilu gre za danes zelo aktualno kritiko zaničevanja domače-

ga in oboževanja tujega, podobno kot v že omenjeni Prešernovi elegiji, ki je pesnikov kritični odziv na Vodnikovo idealistično *Dramilo mojim rojakom*, pa je danes v srednješolskih berilih ne najdemo: »Kar ni tuje, zaničuješ, / starih šeg se zgublja sled, / pevcev svojih ne spoštuješ, / za dežele čast si led!« Poleg tega pa še za obsodbo obnašanja množice kot poulične drhali, obsodbo nasilja, kakršnemu smo bili premnogokrat priča tako v dvajsetem kot tudi v tem stoletju.

Samo enkrat, in še to v zamejskem berilu, je bil objavljen odlomek iz kratkega romana *Nina*. Ta sanjski roman je zgrajen na notranjem dialogu med pripovedovalcem in Nino, vključuje pa sedem poglavij (noči) z epilogom. V tretji noči pripovedovalec razmišlja o rokopisu, v katerem je skušal oblikovati rešitev vprašanja odvečnih in potencialno upornih delavcev. Ko ugotavlja, da bi bilo najbolje rediti delavske otroke za hrano bogatašev, nadaljuje:

»Treba je priznati, da bi bila to le hrana višjih, imovitih krogov; že samo blago bi ne bilo po ceni, reja tistih izsušenih trupelc pa bi bila draga in kočljiva stvar. Od začetka bi se morda komu upiralo, če bi videl pred sabo, med salato in omakami, jasne oblike svojega rodu; zato bi bilo koristno, da bi uživala prva generacija to delikateso na nekoliko obzirnejši, takorekoč prikrit način, recimo s papriko v gosti omaki. Sčasoma bi pomisleki utihnili; človeštvo je storilo že toliko znamenitih korakov, zakaj bi ne storilo še tega? — Razdeliti bi bilo treba silno vojsko, ki šumi tam doli in že bije s kladvi in sekirami na železna vrata družbe, v dvoje vrst: plemensko in suženjsko. Plemenska vrsta bi skrbela prvič za ohranitev suženjske vrste, drugič za preskrbljevanje višjih krogov z nežno hrano. Suženjska vrsta bi živela na polju in v tvornicah; razplemenjeni v zgodnji mladosti bi dremali sužnji v potrpežljivosti in poslušnosti, brez skrbi in brez misli in brez hrepenenja; to bi ne bila več vojska, bila bi čreda okornih, debelih, na mrtvo delo navajenih kastratov ...«

([https://sl.wikisource.org/wiki/Nina_\(Ivan_Cankar\)](https://sl.wikisource.org/wiki/Nina_(Ivan_Cankar)) – dostop 7. junij 2018)

V zadnjem času je v Združenih državah izjemno popularna TV-nadaljevanka Deklina zgodba, v kateri je stoletje kasneje predstavljeno podobno nasprotje med dvema družbenima razredoma, če pa vemo, da si danes v številnih državah bolni bogataši lahko privoščijo človeške organe, ki jih revni prodajajo za golo preživetje, moramo priznati, da je bil tudi Cankar v svojem videnju grozljivo črnogled, vendar obenem jasnoviden.

Dvakrat so srednješolska berila prinesla črtico *Peter Klepec*, ki je izšla v sklopu zbirke črtic *Podobe iz sanj*. Vsi Slovenci poznamo ljudsko pripovedko o junaškem pastirju, Cankarjeva izostreno satirična predelava pa je znana izključno poznavalcem. Pisatelj najprej v svojem značilnem slogu povzame dogajanje iz ljudske pripovedke, potem pa ugotovi, da Peter s svojo močjo, ki mu jo je posredoval božji angel, pravzaprav ni vedel kaj početi. In nadaljuje:

»Resnično: v napoto bi mu bila moč, ne mogel bi je prenašati, žalosten bi bil zaradi nje. Ker Peter Klepec je sanjal, sanjal o moči, milo sanjal ob vročih poletnih dneh, v senci pod tisto staro tepko; tako lepe in sladke so bile podobe ki jih je gledal s svojim srcem, da bi ga bilo strah, če bi se te sanje nenadoma uresničile in bi jih ne bilo več. Pa če bi trdega dela ne bilo, ne

trpljenja, ne ponižanja, ne bridkosti – odkod bi bile sanje? Bog ga je videl do dna, zato se mu je v svoji modrosti in pravičnosti nasmehnil tisto noč, poslal mu svojega angela. –

Zdi se mi, da sem ga zadnjič srečal, Petra Klepca, ko je po strmih ilovnatih klancu vlekel silno butaro drv za svojega gospodarja; oddahnil si je, pogledal proti nebu, otrl si čelo z dlanjo ter vlekel, vlekel dalje. Pogledal sem ga in sam ne vem, kako se mi je storilo: razjokal sem se od žalosti in sramu.«

(https://sl.wikisource.org/wiki/Podobe_iz_sanj#PETER_KLEPEC – dostop 7. junij 2018)

Dandanašnji, ko imamo celo svojo državo, pa se niti ne zavedamo pomena svoje skozi stoletja izbojevane samobitnosti in v odnosu do večjih in močnejših obnašamo izrazito nesamozavestno in podrejeno, bi morali v šoli brati predvsem Cankarjevega *Petra Klepca*. Zato, ker nas besedilo opominja, da je imeti svojo državo velika dragocenost in odgovornost obenem, da glede na to, da smo majhni in posledično tudi dragi, lahko v mednarodni konkurenci napredujemo samo tako, da od sebe pričakujemo in tudi zahtevamo več kot do zdaj. Samo tako bomo prišli do prepotrebne pokončnosti in samozavesti.

6.2 Cankarjeva napoved Lojzetovega propada in kritika permissivne vzgoje v romanu *Na klancu*

Gotovo eno osrednjih Cankarjevih besedil, avtobiografski roman *Na klancu* (bratu Karlu je pisatelj v Sarajevo napisal, da bo z njim postavil spomenik, kakršnega ni imela kmalu človeška mati), po katerem je bil posnet tudi barvni film Vojka Duletiča, je doživel ustrezno pozornost tudi v srednješolskih berilih. Učitelji ga pogosto dajejo tudi za domače branje, vendar pa izostaja problemski pristop do besedila, ki je tako po zgradbi kot po slogu vrhunska umetniška stvaritev.

Kot primer problemskega branja navajam razčlenbo dogajanja v zaporednih poglavjih Vzbrstela je mladika in Študent Lojze. V prvem se po odločitvi trške gospode, da pošlje Lojzeta s Klanca študirat v Ljubljano, pri Mihovih zbirajo ljudje in komentirajo ta za revni okoliš povsem neobičajni projekt. Medtem ko Lojze sanjari o tem, da bo doštudiral, postal gospod in tudi sosedom zagotovil lepše življenje, pri čemer ga pisar, ki ima sina tudi v mestu, podpira, je čevljar zelo črnogled in napoveduje, da bodo premožni veljaki pozabili na obljubljeno podporo, da se bo Lojze vrnil brez končanih šol in mu bo huje kot prej. Avtor namenoma zavaja bralca s tem, ko označi čevljarja za pijanca in neverodostojnega človeka, ki mu drugi ne verjamejo, in navidezno stoji za Lojzetovim in materinim upanjem, s povedjo »Vzbrstela je mladika na preperelem drevesu« pa izrazi svoje pravo stališče, da se bodo čevljarjeve napovedi v celoti uresničile.

V naslednjem poglavju se mati Francka, ki se zaveda, da Lojze nima denarja za najemnino in hrano, ne ve pa, da se sin ne uči, da raje bere, sanjari in začenja popivati tako kot oče, poniža in odpravi prosjačit po hišah premožnih tržanov. Župan ji s težavo da pet goldinarjev, pri sodnikovih jo napodijo, župnik se je usmili z goldinarjem. V nasprotju s pričakovanji pokaže nese-

bičen odnos prav tisti krojač, ki mu je mož Tone pripisoval krivdo za svojo nesrečo, ji da pet srebrnikov in ji naroči, naj pride Lojze pomerit obleko. Ko pride nepričakovano zadovoljna domov, najde doma sina, ki je obupal nad problemi in pobegnil iz Ljubljane. Namesto da bi ga oštela, ga tolaži in mu naredi vse, da bi se le vrnil na šolanje. Skupaj gresta peš v deželno prestolnico, kjer mati pri gospodinji poravna dolgove. Takšen permissiven odnos do sina, ki je doma niti na pozdravi, pri gospodinji v mestu pa skoraj kriči na lastno mater, se v nadaljevanju izkaže kot izrazito poguben: Lojze ne konča šol, opravlja samo priložnostna dela in se popolnoma zapije. Zato je logičen konec (če izpustimo simbolično luč na učiteljevem oknu, ki ne izhaja iz doživljanja avtorjevega drugega jaza), v katerem Lojze po materini smrti izraža popoln obup, tako glede svoje prihodnosti kot glede prihodnosti drugih prebivalcev Klanca.

7 *Moje življenje, Hlapec Jernej in Hlapci* v stripu

Leta 2017 je pri založbi Škratelj izšla stripovska priredba treh Cankarjevih besedil, in sicer je po motivih cikla črtic *Moje življenje* nastal strip Boštjana Gorenca – Pižame *Moj lajf* (ilustrirala Tanja Komadina), po motivih povesti *Hlapec Jernej* strip Žige X Gombača *Hlapec Jernej in pasja pravica* (ilustriral Igor Šinkovec), po motivih drame *Hlapci* pa strip Andreja Rozmana – Roze *Hlapci: Ko angeli omagajo* (ilustriral Damijan Stepančič). Pri tem gre nedvomno za utrditev kanonskega položaja Ivana Cankarja nasploh in tudi v šolskem kurikulumu, vendar se je treba zavedati, da so tovrstna ilustrirana besedila (predhodnik je prodajna uspešnica Pižame *sLOLvnski klasiki 1*) sicer dobrodošla popestritev kulturnega trga, tudi primerna motivacija za šolsko obravnavo slovenske književnosti, ne morejo pa nikakor nadomestiti poglobljenega in kritičnega branja leposlovnih besedil.

Moj Lajf je relativno duhovita priredba nekaterih spominov na otroštvo, ki so naslovljeni Prvič v šolo, Pehar suhih hrušk, Prvo obhajilo, Ministrantske lumparije, Dateljni (slednje tri zgodbe so označene kot nabožna žaloigra v 3 aktih) in v Ljubljano. Motivom iz cikla *Moje življenje* sta dodani kratka parodija črtice *Mater je zatajil* in anekdota o Cankarjevi vožnji z več kočijami na Rožnik. V Peharju suhih hrušk avtorja vzpostavi ironično distanco do dogajanja, saj v prizoru, ko se pripovedovalec z vlečenjem za lase maščuje sestri, ki ga je najprej zapeljala, potem pa ovadila materi, vskočita v dogajanje in ustavita telesno nasilje (podoben pripovedni postopek je izpeljal že Ivan Rob v pesniški parodiji Jurčičevega *Desetega brata*). Dodani pogovor z otrokoma in materjo, kjer avtorja poučno nasprotujeta vsakršnemu telesnemu in besednemu nasilju in napotujeta na opravičilo, pa je v popolnem nasprotju s Cankarjevim odnosom do posiljene šolske vzgojnosti, kot ga je izpričal ravno v tem ciklu črtic. Pripoved ima več šibkih mest, npr. v prvem poglavju, kjer se Ivan odpravi v šolo v predelani bratovi obleki, ko pa pade v lužo in se umaže, se znajde v razredu kot tarča posmeha s ponošenimi kratkimi hlačami in srajco s kratkimi rokavi. Brelec seveda ne more vedeti, da Cankar v izvirniku to spremembo pojasni: po padcu v lužo se je prvošolec vrnil domov, kjer so ga preoblekli v vsakdanja oblačila.

Tudi *Hlapec Jernej in pasja pravica* je zelo zgoščena priredba znamenite Cankarjeve povesti o iskanju pravice, podobno kot Orwellova *Živalska farma* v povest razširjena basen, le da tukaj ljudi predstavljajo samo psi (namig na pasje življenje?). Zgodba o Jernejevem križevem potu so v priredbi spomini psice Neže. Dogajalni prostor je namesto Betajnovе Pasja Ravan, kjer sta stari Sitar in Jernej, ki sta skupaj iznašla odličen sladoled, postavila slaščičarno Pri slastnem smrčku. Če je pri Cankarju poudarek na vprašanju lastnine (»Čigava je jablan: tistega, ki jo je zasadil, ali tistega, ki jo je otresel?«), je v priredbi poudarek na krivici, ki se je zgodila Jerneju, ko ga je mladi Sitar napodil od doma. Zato je logično, da so izpuščeni nekateri ključni prizori, npr. tisti, ko dedič zahteva od hlapca, naj mu sezuje škornje. Prav tako končno srečanje z župnikom, ki ga avtor besedila nadomesti z manj učinkovitim neposrednim nagovorom boga. Ohranjena je rdeča nit zgodbe do bridkega konca, vendar pa se poenostavljeni jezik priredbe bije z nekaterimi dobresednimi citati, ki vključujejo zahteven svetopisemski metaforični jezik. Nežina pripoved se konča s požigom slaščičarne (Jernejevo tuljenje se likovno preobrazi v plamene), v epilogu se omenja še možnost, da je iskalec pravice končal kot klatež ali postal slaščičar v Ljubljani, nikjer pa ni prikazan končni linč hlapca, čeprav je ta omenjen v spremni besedi.

Najobsežnejša je priredba Cankarjeve drame v petih dejanjih *Hlapci*. Ta skoraj dobresedno prinaša celotno besedilo, dodana pa sta duhca, angel kot Amor in nadangel, ki komentirata dogajanje in posegata v ljubezenski odnos med Jermanom in Lojzko. Zelo dobro je predstavljen Jermanov preobrat na koncu četrtega dejanja, ko mu ženski glas očita brezčutnost (»Mati mu umira, on pa Boga preklinja!«), Jerman pa se kot politik zlomi in iz prepričevanja ljudi preide v njihovo zmerjanje. Ta prehod je grafično lepo ponazorjen s poudarjenima izrazoma prijatelji in hlapci. Slabše mesto priredbe je zaključek drame, ko Jerman naredi samomor z revolverjem, enako kot v letošnji uprizoritvi *Hlapcev* v ljubljanski Drami v režiji Janeza Pipana. V obeh primerih gre za zelo samovoljno interpretacijo konca, ki bi bil upravičen samo v primeru, če bi se le-ta končala s tragičnim četrtem dejanjem, kot je nekoč priporočal Josip Vidmar. Že v spremni besedi k priredbi je jasno zapisano, da se je potem, ko ga je navidezno mrtva mati poklicala, Jerman odločil za novo življenje z Lojzko. O tem sem pisal tudi sam v diplomski nalogi *Motnje pri razumevanju literarnih del*, kjer sem se navezoval na študijo Dušana Pirjevca *Hlapci, heroji, ljudje* (če je mati res mrtva, je prizor mističen, če pa se z besedo odpuščanja oglasi šele tedaj, ko se hoče sin ubiti, je prizor simboličen). Pirjevec jasno nakaže, da se je Jerman kot propadli oporečnik odločil za povsem konformistično življenje, podobno tistemu, kot ga živi njegov učiteljski tovariš Hvastja.

8 Sklep

Po temeljiti analizi objavljanja besedil Ivana Cankarja v srednješolskih berilih lahko ugotovimo, da tako kot v slovenskem kulturnem in narodnem življenju nasploh tudi v berilih besedni umetnik z Vrhnike zaseda položaj drugega kulturnega svetnika, takoj za Francetom Prešernom. Čeprav je

zapustil Slovencem impozanten literarni opus, zajet v tridesetih knjigah zbranega dela, in je najpomembnejši slovenski pisatelj in še zlasti dramatik, Cankarjeve šolske objave tudi ob letošnji stoti obletnici zaostajajo za Prešernovimi. Temeljna razlika med književnikoma je tudi v tem, da je Prešeren takoj po smrti postal klasični oz. vzorni avtor, nekatera danes najpomembnejša Cankarjeva besedila pa so si izborila mesto na šolskih klopih šele po drugi svetovni vojni, pol stoletja po avtorjevi smrti.

V prvih desetletjih dvajsetega stoletja so nekateri sestavljavci beril za šolsko rabo prezahtevna besedila krajšali, cenzurirali ali celo potvarjali (npr. Brinarjev poseg v konec črtice *Mater je zatajil*). Cankarjeva šolska besedila so še vedno presenetljivo aktualna, tako tista pozabljena (npr. črtice *Majsko veselje*, *Istrski osel* in *Peter Klepec* ter kratek roman *Nina*) kot tista, ki so še vedno prisotna v vseh učnih načrtih (npr. avtobiografski roman *Na klancu*). Vsekakor nam tematsko, žanrsko in slogovno izjemno pester Cankarjev opus ponuja mnogo možnosti za problemski pristop do leposlovnega besedila. Ob stoti obletnici se pojavljajo tudi nove priredbe (npr. stripovske izdaje cikla črtic *Moje življenje*, povesti *Hlapec Jernej in njegova pravica* in drame *Hlapci*), ki nedvomno utrjujejo Cankarjev kanonski položaj, imajo pa tudi pomanjkljivosti in predvsem ne morejo nadomestiti poglobljenega branja izvirnika.

POVZETEK

Ivan Cankar v obdobju po prehodu iz naroda v nacijo oz. po sedemindvajsetih letih lastne državnosti zaseda položaj drugega kulturnega svetnika, takoj za Francetom Prešernom. Čeprav je zapustil Slovencem impozanten literarni opus, zajet v tridesetih knjigah zbranega dela, in je še vedno najpomembnejši slovenski pisatelj in še zlasti dramatik, pa je tudi v srednješolskih berilih po številu objavljenih besedilnih enot na drugem mestu. V prvih desetletjih dvajsetega stoletja so nekateri sestavljavci beril za šolsko rabo prezahtevna Cankarjeva besedila krajšali, cenzurirali ali celo potvarjali (npr. Brinarjev poseg v konec črtice *Mater je zatajil*, s katerim je izmaličil končno sporočilo in bralčevo doživljanje). Cankarjeva šolska besedila so še vedno presenetljivo aktualna, tako tista pozabljena (npr. črtice *Majsko veselje*, *Istrski osel* in *Peter Klepec* ter kratek roman *Nina*) kot tista, ki so še vedno prisotna v vseh učnih načrtih (npr. avtobiografski roman *Na klancu*, ki ga lahko beremo tudi kot zavračanje permissivne vzgoje). Vsekakor nam tematsko, žanrsko in slogovno izjemno pester Cankarjev opus ponuja mnogo možnosti za problemski pristop do leposlovnega besedila. Delovni zvezek za domače branje *Poljub zlata na*

tak način predstavlja tri Cankarjeve ključne romane, dve simbolični povesti in dve dramski besedili. Ob stoti obletnici književnikove smrti se pojavljajo tudi nove priredbe njegovih najbolj znanih besedil (npr. stripovske izdaje cikla črtic *Moje življenje*, povesti *Hlapec Jernej in njegova pravica* in drame *Hlapci*). Te ilustrirane izdaje, namenjene predvsem mlajšim bralcem, nedvomno utrjujejo Cankarjev kanonski položaj, imajo pa tudi pomanjkljivosti in predvsem nikakor ne morejo nadomestiti poglobljenega branja izvirnika.

Ključne besede: Ivan Cankar, slovenska književnost, kulturni svetnik, srednješolska berila, kanonizacija, didaktika, cenzura, problemski pouk, aktualizacija, strip

Viri in literatura

- Brinar, Josip, 1908: *Čitanka za meščanske šole* 1. Dunaj: Cesarsko-kraljeva zaloga šolskih knjig.
- Božič, Zoran, 1998: *Poljub zlata*: delovni zvezek za domače branje. Ljubljana: DZS.
- Božič, Zoran, 2010a: *Poezija Franceta Prešerna v srednješolskih učbenikih in njena recepcija*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Božič, Zoran, 2010b: *Slovenska literatura v šoli in Prešeren*. Ljubljana: Založba Tangram.
- Božič, Zoran, 2018: Pokristjanjevanje pri Prešernu in Bevku: Domoljubne prvine in vrednote v Prešernovi pesnitvi Krst pri Savici in Bevkovi povesti Umirajoči bog Triglav. *Pozno pokristjanjevanje slovenskega ozemlja*. Ur. N. Petrič. Ljubljana: Društvo slovenski staroverci. (v tisku)
- Cankar, Ivan, 1974: Moja njiva. *Zbrano delo* 21. Ur. J. Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Dovič, Marijan, 2017: *Prešeren po Prešernu: Kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Gombač, Žiga X, 2017: *Hlapec Jernej in pasja pravica*. Ilustriral Šinkovec, Igor. Bevke: Škrateljč.
- Gorenc, Boštjan – Pižama, 2017: *Moj lajf*. Ilustrirala Komadina, Tanja. Bevke: Škrateljč.
- Rozman, Andrej – Roza, 2017: *Hlapci: ko angeli omagajo*. Ilustriral Stepančič, Damijan. Bevke: Škrateljč.